

KREUTZWALDI PÄEVAD 2009

17.–18. detsembril 2009 toimus Eesti Kirjandusmuuseumis 53. Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents. Et 2009. aasta oli rahvusvaheline astronoomia aasta, pühendati seekordne konverents universumile ja taevakehadele. Konverentsi juhatas sisse muuseumi direktor Janika Kronberg, kes rääkis Kirjandusmuuseumi 2009. aasta tegevusest ja tulemustest. Kronbergi sõnul oli mitmesuguste tähtpäevade tõttu pidulik aasta: aprilli keskel tähistas Arhiivraamatukogu 100. sünnipäeva, Eesti Kultuurilooline Arhiiv sai 80. Kronberg andis ülevaate materjalide laekumistest, konverentsidest, ilmunud ja ilmuvatest

raamatutest, andmebaaside arendamisest ning suurematest projektidest.

Tartu Observatooriumi direktor Laurits Leedjärv viis kuulajad põnevale rännakule universumi avarustesse, tutvustades astronoomide viimaseid avastusi universumi koostisest ja ajaloost. Universumi põhilised koostisosad on salapärase tume energia, mis toimib gravitatsioonile vastupidiselt, universumit paisutades, ja tume aine, mille täpset koostist ega füüsikalist olemust pole suudetud kindlaks teha. Leedjärv märkis, et ka eesti astronoomid eesotsas Jaan Einastoga on selle aine uurimisse oma panuse andnud.

Tähed koosnevad vesinikust ja heeliumist, planeetide puhul aga on esindatud kõik Mendeleevi tabeli elemendid. Lähemalt kõneleski Leedjärvi tähtedest, neis toimuvatest termotuumareaktsioonidest, tähtede elutsüklist, põlvkondadest ja Päikesest.

Jaan Kaplinski mõtiskles oma ettekandes selle üle, milline koht on tema elus olnud kahel kultuuril, täppis- ja humanitaarteadustel. Ta meenutas esimesi kokkupuuteid loodusteadustega ja huvi tekkimist nende vastu, aga ka seda, kuidas ta avastas enda jaoks kirjanduse. Ometi hakkas Kaplinski ülikoolis tegelema hoopis keeleteadusega, mida ta nimetas teatavaks kompromissiks, katseks kahte kultuuri ühendada. Ta on töötanud Tallinna Botaanikaaias, mis osutus vaimselt rikastavaks keskkonnaks. Kaplinski lõpetas ettekande pessimistliku visiooniga ennasthävita vast inimkonnast.

Andrus Org käsitles düstoopiat kui üht ulmekirjanduse alazhanri. Iseloomulike joontena tõi Org esile, et düstoopia kannab tugevat ideoloogilist pitserit ja loob hoiataval eesmärgil läbinisti negatiivseid tulevikuväljavaateid. Seejärel loetles ta eesti kirjanduse düstoopiaid, keskendudes Meelis Friedenthali romaani „Kuldne aeg” (2005) analüüsile. Oru määratluse kohaselt on tegemist katastroofiulmega: autor kujutab katastroofijärgset tehisklikku tsivilisatsiooni, kus masinad võimutsevad inimeste üle ja kus valitseb pidev hirmutunne. Org osutas, et teost võib lugeda ka tänapäeva maailma allegooriana, ning tõi lõpetuseks välja paralleelid „Kuldse aja” ja Aldous Huxley romaani „Hea uus ilm” (1932) vahel.

Janika Kronberg vaatas tagasi Vallo Kepi filmi „Henrik Visnapuu üheteistkümnnes kiri. Lugu Poeedi viimasest kümnest eluaastast 1941–1951” sünnile. Ta kõneles Visnapuu põgenemisteedkonnast, luuletaja elust Saksamaa ja Austria laagrites ning tema kirjanduskultuurilisest tegevusest võõrsil, pea-

miselt Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi asutamise loost.

Marin Laak tegi kokkuvõtte veebi- projekti „Kreutzwaldi sajand” ühest etapist. Ta arutles kirjandusloo kirjutamise üle digitaalses keskkonnas ehk digitaalse historiograafia üle, seostades selle võimalused kirjandusloo kirjutamisel Walter Benjamini „Ajaloofilosofiastes teesides” esitatud väidetega. „Kreutzwaldi sajandi” keskseks ideeks on digitaalsete vahendite kaudu „algpildi” loomine kirjandusloost, mis võiks olla hilisemate tõlgenduste aluseks. Nn algühikute ehk kultuuri makroelementidena nimetas Laak autori biograafiat, tema teoseid või tekste, isikute ja tekstide suhteid, fotosid autorist ja raamatute kujundusi. Laak valgustas ka valikupõhimõtet: projekt hõlmab 125 välis- ja 125 eesti autorit, keda on mainitud ka senistes kirjanduslugudes, umbes 540 sündmust aastatest 1800–1918, Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist pärit terviklikke fotokollektsioone ning 185 teose esmatrükke. Ettekande lõpus meenutas Laak, et projekt sai alguse 2003. aastal näitusest „Kreutzwaldi sajand. Kalevipoeeg”, ning tutvustas projekti raames valminud Eesti kultuuriloolist veebi, mis asub aadressil <http://kreutzwald.kirmus.ee>.

Õnne Kepp vaatles tähekujuandi avaldumist eesti luules. Ta sidus selle *identiteedi* mõistega, määratledes identiteeti dünaamilise, tulevikku suunatud protsessina, mis on lahutamatu seotud ruumitunnetusega. Kepi väitel domineerib ärkamisaeagses luules teiste loodusatribuutidega võrreldes taevalaotus. Kõige mitmekülgsemaks ja kõige rikkalikuma semantikaga kujundiks oli tol perioodil Kepi arvates täht, mis tõusis esile Ado Reinvaldi 1870. aastate lüürikas, kus võib eristada tähekujuandi nelja tähendust: jumal, õnn, inimvaim või uus vaimsus ning emotsioonide väljendus. Järgnevad autorid – Anna Haava, Karl Eduard Sööt, Jakob Liiv ja Jakob Tamm – jätkasid ja kin-

nistasid seda jaotust. Traditsiooni täiendas ja muutis Juhan Liiv, kes kasutas tähekujundit uutes tähendus-tes: inimese elutee, isamaa ja rahva tähistajana. Hilisematest luuletajatest leidub tähekujundit peamiselt Marie Heibergi loomingus, kuid enamasti ideaalabstraktsioonina, mis eelnevale uusi tähendusnüansse ei lisanud.

Esimese päeva lõpetas Jaak Tomberg, kes kõneles kirjanduslike mõtte-rännakute potentsiaalset viia lugeja kokku võõra ja tundmatuga. Teaduslik fantastika muudab Tombergi sõnul tegelikkusest väljapoole suunatud mõeldise sõnasõnaliseks, materiaalseks, mida aga piirab igasugusele represen-tatsioonile omane paratamatu tutvav-likkus. Üks küsimustest, mille Tomberg tõstatas, oligi võõra kujutamise võimalikkus kirjanduses. Kirjandusel on Tombergi hinnangul võime põlistada või õõnestada kehtivat keelelis-ideoloogilist tegelikkust ja viimane saab kir-janduse ülesandena toimuda üksnes tõelise võõra kohalolu kaudu. Ent võõras võib asuda ka põlistamise teenis-tusse ja sel juhul pole Tombergi arvates tegemist tõelise võõraga. Tõelist võõrast olevat teaduslikust fantastikast keeruline leida, ühe näitena tõi Tomberg Stanisław Lemi „Solarise”. Seda romaani võib esineja meelest pidada peaaegu metafüüsiliseks traktaadiks kontakti võimalikkusest võõraga: seal on võõra võõrust suudetud alal hoida ja seetõttu on sellel igavikuline kvaliteet.

Rahvaluule päeva avanud Ene Ergma sõnavõtt („Tähtedest kosmoseni”) keskendus nii kunsti võrdlusele galaktika-tega kui ka universumi ja tähtede tek-kimise ülevaatliskule tutvustusele. Kuulajatele esitati tabelite ja piltidega varustatult igavene kosmiline eluring. Jaan Einasto („Tänapäeva astronoo-mia”) meenutas kuulajatele paljude näidete varal, kuid võrd on viimaste sajandite jooksul muutunud arusaam universumi vanusest ja ülesehitusest,

piiratused ja piiramatused, paisumi-
sest ja kahanemisest. Esineja kõneles
tumeainest ja tumedast energiast, mis
on XXI sajandi olulisimad uurimistee-
mad. Samuti on tänapäeval üks põhiku-
simusi, millest maailm loodi.

Kaks esinejat rääkisid astronoomia
langemisest müstikute ja pseudotead-
laste huviobjektiks. „Nibiru” (ühtlasi
ka Jaak Jaaniste ettekande pealkiri) on
hüpoteetiline tulnukatega asustatud
planeet, mida usutakse pörkuvat maa-
ga 2012. aastal. 1983. aastast pärinev
pressiteade on maailmas kujunenud
populaarseks müügiartiklikiks. Sellel
teemal on peetud diskussioone, kirjuta-
tud raamatuid ja loodud arvutimänge.
J. Jaaniste soovitas kooliprogrammi
praegusest enam täiendada astronoo-
miaga. Aado Lintropi („Orioni kingitus
ja teised taevased tähed Roerichite
maailmapildis”) huviorbiidis olid vene
maadeuurijad perekond Roerichid, kes
lõid põneva müüdi nn algainet mooriu-
mi sisaldavast kosmilisest imekivist,
mida nende perekonnal oli au hoida.
Müüdi usutavusele ja Euroopas levita-
misele aitas kaasa Roerichite selletee-
maline kirjavahetus ja maalid.

Mall Hiimäe („„Palmse taevas” maa
pealt vaadatuna”) analüüsis Jakob
Hurda korrespondendi Johann Sõsteri
kogutud rahvaastronoomiat, mille too
oli kirja pannud oma tädilt Ann Meika-
rilt. Esineja juhtis tähelepanu A. Meika-
ri heale taevatundmisele, ütlemistele ja
jutuvarale ning tähenimedele, oletades,
et nii mõndagi on esitatud noorele sugu-
lasele õpetusena. Enn ja Tiit Ernitsa
ettekande („Vadja rahvaastronoomia-
st 20. sajandil”) esitas kuulajatele Enn
Ernits. Ettekande koostajatel tuli nen-
tida, et väikerahvaste täheteadmisi on
vähe üles märgitud, vadja täheteadmi-
sed tuginesid E. ja T. Ernitsa kogutud ja
uuritud vadja sõnavarale ja kommetele.
E. Ernits tutvustas slaidide abil pla-
neetide ja nähtuste vajakeelseid nime-
tusi, mida täiendasid kalendrikombed
ja rahvausundilised teated.

Juri Berezkin („Can we know something about European Mesolithic cosmonymy?”) alustas päeva teist poolt. Esineja tutvustas illustreerivate kaartslaidide toel eri rahvaste kosmonüüme ehk taevakehanimesid. Tema kasutatavas elektroonilises kataloogis on umbes 45 000 teksti, mille abil on võimalik määrata mitmete kosmonüümide levikuala. Amar Annus mainis oma ettekandes („Horoskoobi kui brändi ajaloolisest tekkimisest või kujunemisest”), et varane astroloogia oli kasutusel juba assüüria-babüloonia perioodi Mesopotaamias. Sellest ajast on säilinud ennustusteseeria 70 savitahvli näol. Tõlgendati mitmesuguseid taevanähtusi, mis pidid avaldama mõju riigi käekäigule ja olid seetõttu õukonnaelus oluliseks aineseks. Pärast Pärsia kuninga Kyros II Babüloonia vallutamist astroloogide staatus muutus ja hakati ennustama rikastele üksikisikutele. Babülooniast pärinevate esimeste isikuhoroskoopide tekstidest (V saj eKr) on näha, et žanr on arenevas järgus. Populaarsust võitev ennustusliik imporditi edasi Väike-Aasiasse, Egiptusesse, Kreekasse ning on populaarne tänapäevalgi.

Peeter Espak („Kosmose loomise/tekkimise müüdid kui elutunnetuse peamine alus Lähis-Ida rahvaste juures”) tutvustas sumeri maailmaloomismüüte. Esineja selgitas müütide taustal maailma ülesehituse Mesopotaamia skeemi. Urmas Sutropi ettekanne („Põhjajael ja Linnutee”) haalus hästi Berezkini kosmonüümitemaatikaga, andes ülevaate eri keelte Linnutee nimedest. Lisaks teekujutelmale (*Linnutee, Piimatee, Orjatee* jt) on tähekogumit nähtud jõe või vööna: nt *Taevane Jõgi* Hiinas ja Jaapanis, *Tähevöö* Soomes. Samuti on Lähis-Idas levinud ölemotiiv. U. Sutropi sõnul ei saa neid andmeid käsitleda veel uurimistööna, vaid tulevase uurimuse sissejuhatusena.

Mare Kõiva („Kuufaasid ja päike 20. sajandi ravimisstrateegiates”) tutvus-

tas kuulajatele ERA-s leiduvate uskumusnarratiivide korpust, mis sisaldab üle 8200 teksti astraaluskumusi, mininarratiive, uskumusteateid jne. Valdav osa meditsiinilaseid teateid käsitleb kasvajaid ja soolatüükaid, hästi on säilinud sümboolsed ravirituaalid, nt kuulvalgel pesemine, Kuule haiguse ülekandmine. Tugevalt on ajas vähenenud veterinaariat puudutavad teated. XX sajandi kokkuvõtteks võis esineja nentida, et lisandunud on uusi nähtusi, teisalt on osa teateid ahenenud (nt saagiended, abielu), vähe on lisandunud ravivõtteid, seda ka arstiabi parema järje tõttu.

Andres Kuperjanov tegi oma ettekandes („Paarist astronoomilisest argiskumusest”) tähelepanekuid, millist mõju avaldavad taevakehadega seotud uskumused. Näiteks on levinud arvamus, et Suures Vankris on seitse tähte, tegelikult on võimalik näha ka kaheksandat. Eestlastel Sõelaks nimetatud Plejaadide täheparves on samuti rohkem tähti kui arvatud. Juba 4000 aastat tagasi jagati tähed sodiaagis kaheistkümneks tähtkujuks, kuid samahästi võiks neid olla rohkem. Kuperjanov arvab, et Kaalude tähtkuju on suhteliselt uus ja sündis tõlkepraagi tulemusena. Ajaloolistel põhjustel on see nimi jäänud püsima, kuid oma koha on pidanud loovutama Maokandja.

Kreutzwaldi päevade lõpuosas võttis Eesti teadlaste töö innustuseks sõna Ülo Tedre. Mare Kõiva tutvustas eesti keeles ilmunud Dan Ben-Amose artiklikogumikku „Kommunikatsioon ja folkloor” (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus ja MTÜ Eesti Folkloori Instituut, 2009). Lisaks esitlesid Ingrid Rüütel ja Angela Arraste vastvalminud „Kihnu tantsulugude” heliantoloogiat.

MAARJA HOLLO,
INGE ANNOM, AVE TUPITS